

ВСТУП-ПРИСВЯТА

*Світлій пам'яті видатної української
вченої-антрополога присвячується*

Цей випуск присвячений пам'яті Світлани Іванівни Круц як визнання її видатних заслуг перед українською антропологією, на знак пошани і вдячності за наукову доброчесність і принциповість й на теплу згадку про колегу і вчительку. Багатьом авторам цього видання пощастило впродовж тривалого часу працювати зі Світланою Іванівною, свої перші кроки в антропології ми робили за її дбайливої підтримки, перші наукові тексти надавали їй, не побоюючись її конструктивної критики та в очікуванні вчительського благословення.

Вже минуло два роки, як немає нашої старшої колеги. Тихо сумують її матеріали в акуратно маркованих коробках, марно сподівається на її повернення великий письмовий стіл з рукописами у відділі біоархеології. Спливатимуть роки, новими іменами збагатиться українська антропологічна історіографія, але й через десятиліття вітчизняна палеоантропологія асоціюватиметься у фахівців насамперед з іменем Світлани Іванівни Круц, яка більше півстоліття віддала цій науковій галузі. Без перебільшення можна стверджувати, що жодна серйозна наукова робота з історії давньої людності півдня Східної Європи не обходиться без посилання на висновки її досліджень. Власне, й підготовка вітчизняної когорти палеоантропологів, і формування багатой антропологічної колекції у фондах Інституту археології завдячують самовідданій праці і науковому ентузіазму С. І. Круц.

Дитячі роки майбутньої дослідниці пройшли у рідному Запоріжжі, де вона побачила світ на Різдво 1937 року. Робота батьків — Зої Зиновіївни та Івана Трифоновича Жилиєвих була пов'язана з частими переїздами, оскільки батько був одним з небагатьох у країні фахівців з електрифікації залізниць. Коли Світлані минуло десять років, сім'я переїхала до Дніпропетровська, за рік — до м. Златоуст Челябінської області, а з 1949 року оселилася у Києві. Отримавши у 1954 році атестат зрілості після закінчення знаменитої своїми випускниками 57-ї київської середньої школи, дівчина вступила до історико-філософського факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Вивчення давньої історії, етнографії та музейної справи, але передусім — археології захопило майбутню дослідницю з перших курсів навчання в

Світлана Іванівна КРУЦ (1937—2018)

університеті. Світлана стає активним членом наукового археологічного гуртка, виступає на його засіданнях з доповідями, вивчає німецьку та грецьку мови, проходить археологічну практику в музеях Києва, Москви та Ленінграду. В студентські роки формується і громадянська активність Світлани Іванівни. У 1954 р. за власним (!) бажанням 19-річна Світлана разом з іншими студентами, серед яких були і майбутні колеги-археологи А. І. Кубишев та В. І. Бідзіля, поїхала збирати врожай на цілину у Казахстан. За сумлінну працю була нагороджена грамотою та значком, однак найціннішими здобутками були віра у власні сили та справжні друзі.

Археологічна університетська практика в Ольвії під керівництвом відомого українського археолога Л. М. Славіна сприяла впевненості у виборі Світланою подальшого життєвого шляху, який вона вирішила назавжди пов'язати із вивченням далекого минулого, хоча остаточна спеціалізація відбулася дещо пізніше. Ольвійська експедиція відіграла вирішальну роль і в особистому житті Світлани Іванівни, адже саме тут вона зустріла симпатич-

С. І. Круц на розкопках неолітичного могильника Дерев'я, 1964 р. Фото Д. Я. Телегіна

ного студента-археолога (майбутнього визначного дослідника трипільської культури) Володимира Круца, який став її чоловіком, однодумцем і другом на все життя.

Після закінчення університету в 1959 р. Світлані не вдається потрапити до штату Інституту археології, і вона починає працювати в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР ім. М. Т. Рильського, спершу на посаді старшого лаборанта, а з 1962 р. — на посаді молодшого наукового співробітника відділу етнографії, до складу якого тоді входила група антропології. Керівник цієї групи, відомий український антрополог В. Д. Дяченко, залучає Світлану Іванівну до роботи в антропологічних експедиціях, які проводили соматологічні виміри сучасного населення Полісся, Закарпаття та інших регіонів України та Молдавії. Антропология зацікавила Світлану Іванівну і як результат її перших досліджень у 1962 р. у співавторстві з В. Д. Дяченко вийшла стаття, присвячена антропологічній характеристиці українців Хотинщини. Так почався її науковий шлях в антропології. Але вона не зраджує і археологію, щорічно бере участь в експедиціях, де проводить збір і вивчення антропологічних матеріалів з давніх поховань.

Спеціалізуючись з палеоантропології, С. І. Круц самостійно та з допомогою російських колег-антропологів опановує краніологічні, остеологічні та статистичні методики. Систематична робота в

експедиціях Інституту археології АН УРСР, серед яких були Південно-Українська, Криворізька (1963), Північно-Кримська, Керченська (1964—1967), Інгулецька, Дніпровська (1967), Каховська, Вільнянська (1968—1969), Херсонська, Запорізька, Орджонікідзевська (1970—1972) та інші, сприяла інтенсивному збагаченню антропологічних колекцій і давала змогу безпосередньо у польових умовах досліджувати всі відкриті скелетні залишки. Здобуті матеріали лягли в основу її низки статей та монографії *«Антропологічна характеристика древнього населення території України»* (1968), написаної у співавторстві з Г. П. Зіневич. Ці роботи були присвячені вивченню населення від неоліту до середньовічних тюркських кочовиків. Водночас у молодій дослідниці формується інтерес до проблеми походження, антропологічного складу та генетичних зв'язків носіїв ямної, катакомбної та зрубної культур, чому присвячує монографію *«Население территории Украины эпохи мезо—бронзы»* (1972).

Новий етап у науковій діяльності С. І. Круц розпочинається після переведення групи антропології у 1974 р. до Інституту археології АН УРСР. Він насамперед пов'язаний з інтенсивним накопиченням антропологічних матеріалів із розкопок в місцях будівництва зрошувальних систем. Світлана Іванівна очолює постійнодіючу експедицію, спеціально створену для оптимізації роботи антропологів по збору та обробці скелетних колекцій. У той час вийшли друком статті С. І. Круц за результатами матеріалів Верхньо-Тарасівської (1973—1974), Південно-Бугської (1967—1976), Бортницької (1975), Херсонської експедицій, публікуються антропологічні серії з некрополів Керченського півострова, з кургану Жовтокам'янки та Семенівського курганного могильника, нею написані десятки палеоантропологічних звітів.

Ті, кому довелося бачити Світлану Іванівну за розчисткою чи реставрацією скелетів, відзначали її особливе ставлення до антропологічних матеріалів. І в експедиції, і в лабораторії вона прищеплювала колегам основи етики при роботі з стародавніми похованнями. Через її дбайливі руки пройшли десятки сотень фрагментованих кістяків, які із купи уламків ніби чарівною магією її фахової реставрації перетворювались на повноцінні краніологічні та остеологічні колекції, отримуючи нове життя в інформаційному просторі. Серед відреставрованих С. І. Круц антропологічних матеріалів є багато унікальних, зокрема, краніологічні серії з неолітичної Дерев'я та Верхнього Салтова, черепи з штучною деформацією та модельованим обличчям з поховань катакомбної культури. Мистецтво реставрації Світлана Іванівна охоче передавала і нам — антропологам-початківцям.

У 1977 р. С. І. Круц захистила кандидатську дисертацію *«Населення степової України в епоху неоліту—бронзи (за антропологічними даними)»*. Це дослідження, як і більшість її робіт, є взірцем кропіткого об'єктивного підходу до вирішення наукових питань, коли антрополог, максимально

С. І. Круц ділиться мистецтвом реставрації черепів з І. Д. Телегіною. Запорізька експедиція, хутір Носаки, 1972 р. Фото В. О. Томашевського

враховуючи археологічний контекст, приходять до неупереджених висновків незалежно від загальноприйнятих теорій. У 1982—1987 рр. С. І. Круц очолювала сектор палеоантропології, керувала виконанням планових тем, редагувала збірник *«Антропологические данные о составе древнего населения Украины»* (1984).

Вагомим внеском стала монографія С. І. Круц *«Палеоантропологические исследования в Степном Поднепровье»* (1984), де наведені характеристики краніологічних серій ямної, катакомбної, зрубної та білозерської культур, культури багатопружкової кераміки. Вона написала також антропологічні розділи фундаментальних видань *«Археология Укра-*

инской СССР» і *«Давня історія України»*. Широту наукових інтересів дослідниці віддзеркалює низка публікацій останнього часу, присвячених антропологічним дослідженням на різноманітну тематику, зокрема, про етногенетичні процеси на півдні Східної Європи за доби енеоліту—бронзи, нові матеріали трипільського поселення Більшевіці, поховання з «масками» катакомбної культури, про населення Східного Криму у V—IV ст. до н. е. за матеріалами могильника Фронтове, ногайців XVI—XVIII ст. та багато інших.

С. І. Круц багато уваги приділяла популяризації антропології серед молоді, археологів та істориків, із середовища яких до нашої науки у різні роки при-

Зустріч з колегами у відділі біоархеології ІА НАН України. В. О. Круц, Т. О. Назарова, С. І. Круц, І. Д. Потехіна, С. П. Сегеда і Т. О. Рудич, 2006 р. Фото з архіву І. Д. Потехіної

С. І. Крुц виступає з доповіддю на засіданні Вченої ради ІА НАН України, 2007 р. Фото І. Д. Потехіної

йшли П. М. Покас, І. М. Чернікова, Т. О. Назарова, Л. В. Литвинова, Т. О. Рудич. Світлана Іванівна навчала їх фаховим методикам, редагувала перші статті, консультувала і допомагала всім, хто звертався до сектору палеоантропології, незмінно привітна і гостинна. Вона підготувала трьох кандидатів наук (І. Д. Потехіна, Т. О. Назарова та О. Д. Козак), але й інші українські антропологи безсумнівно вважають її своїм учителем і з вдячністю згадують

уроки професіоналізму, якими вона щедро ділилась з молодшими колегами.

Під керівництвом Світлани Іванівни і завдяки її невичерпному ентузіазму нашими співробітниками було проведено упорядкування антропологічних фондів, що на той час було першочерговим завданням сектору. Нею організовано надзвичайно складну роботу з інвентаризації всіх наявних в Інституті скелетних матеріалів, систематизовано біля 10 ти-

С. І. Круц приймає привітання колег після своєї доповіді на засіданні Вченої ради ІА НАН України, 2007р.. Фото І. Д. Потехіної

сяч антропологічних об'єктів, створено «Каталог палеоантропологічних колекцій» (1986), до якого повсякчас звертаються не тільки антропологи, але й українські та зарубіжні археологи.

Широке коло вітчизняних і зарубіжних дослідників високо оцінюють внесок С. І. Круц у вивчення палеоантропології півдня Східної Європи, зокрема у питання антропологічного складу носіїв численних археологічних культур України і суміжних територій. Роботи Світлани Іванівни добре знають і цінують колеги з Білорусі, Болгарії, Грузії, Латвії, Німеччини, Росії — всі, з ким вона підтримувала наукові зв'язки, публікувала спільні роботи, брала участь у міжнародних конференціях.

Останнім часом С. І. Круц працювала над проблемою антропологічного складу, походження та генетичних зв'язків скіфського населення Північного Причорномор'я. Нею введено до наукового обігу численні краніологічні колекції V — IV ст. до н. е. з території степової Скіфії. Порівняльний аналіз усіх відомих скіфських серій методами багатовимірної статистики з ранішими й синхронними матеріалами цієї та сусідніх територій дозволив дослідниці висвітлити складні етногенетичні процеси на території степової Скіфії. Результати цього дослідження С. І. Круц з успіхом продемонструвала у своїй доповіді на засіданні Вченої ради Інституту археології НАН України, яке було присвячене 70-літньому ювілею вченої.

Величезний обсяг накопичених Світланною Іванівною даних послужив основою її ґрунтовної монографії з питань скіфської проблематики. Шлях до видання цієї книги був дуже непростим. Спочатку передбачалося написання монографії з антропології скіфів євразійських степів у співавторстві з А. Г. Козінцевим із використанням не-

опублікованих матеріалів С. І. Круц по Північному Причорномор'ю. Однак Світлані Іванівні довелося відмовитися від подальшої участі в спільній роботі, оскільки висновки А. Г. Козінцева, в силу його бачення проблеми, принципово суперечили концепції С. І. Круц. У 2002 р. Світлана Іванівна підготувала перший варіант індивідуальної монографії, яку планувалося видати в Москві, але московське видання з невідомих нам причин не відбулося. Однак ідея опублікувати цю книгу не полишала Світлану Іванівну, хоча складні життєві обставини та стан здоров'я перешкоджали здійсненню її мрії. В той час родина Круців проживала не в Києві, а в с. Легедзине Черкаської області, де В. О. Круц керував роботою Трипільської експедиції Інституту археології НАН України. Недосяжність бібліотеки, архіву та фондів Інституту унеможливили доопрацювання монографії. Підготовка рукопису до друку була здійснена редакторами книги, які вважали за честь допомогти колезі, що була не в змозі брати участь в цій роботі. Монографія «Скифы степей Украины по антропологическим данным» побачила світ у 2017 р. під редакцією С. В. Поліна та І. Д. Потехіної.

Світлана Іванівна пішла у засвіти 10 квітня 2018 р., похована у с. Легедзине на Черкащині, поряд із своїм чоловіком. Найкращим збереженням і вшануванням її пам'яті є продовження справи, якій вона присвятила своє життя, адже багато з гігантського обсягу накопичених нею матеріалів залишається неопублікованим. Колеги і учні Світлани Іванівни Круц та вже й учні її учнів успішно працюють у галузі історичної антропології та біоархеології, з незмінною вдячністю використовуючи досвід і багату наукову спадщину, які залишила нам ця видатна дослідниця і чудова людина.

І. Д. Потехіна,
головний редактор